

УДК 378.017:34

ФОРМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Білан Валентина, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-6615-5211

E-mail: valentinaandreevna72@gmail.com

Лемешук Марина, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-7831-1023

E-mail: marina.lemeschuk@meta.ua

У статті висвітлено концептуальні підходи до розгляду практичних і теоретичних знань і вмій, що стосуються нормалізації мікросоціального середовища (сім'ї). Розкрито необхідність підготовки фахівців, здатних надавати психологічну допомогу батькам та їхнім дітям, які відчують труднощі в міжособистісних стосунках; структуру їх готовності до цієї роботи – особистісну, професійну та творчу компетентності. Показано два аспекти психологічного консультування: соціально-психологічні особливості проблем батьківсько-дитячих відносин та професійно-психологічні проблеми взаємодії консультанта і батьків на консультаціях.

Ключові слова: психолого-педагогічна підтримка, діти з особливими освітніми потребами, підготовка, діагностика, планування дії, упровадження.

FORMS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT FOR PARENTS OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Bilan Valentyna, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Special and Inclusive Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-6615-5211

E-mail: valentinaandreevna72@gmail.com

Lemeshchuk Marana, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Special and Inclusive Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-7831-1023

E-mail: marina.lemeschuk@meta.ua

In the article, based on psychological and pedagogical researches, conceptual approaches to consideration of practical and theoretical knowledge and skills concerning normalization of microsocial environment (family) are covered. The necessity of training specialists capable to provide psychological assistance to parents and their children who experience difficulties in interpersonal relationships is revealed. It is proved that psychological readiness for counseling on problems of parent-child relations includes, on the one hand, a minor component – the personal competence of the student, on the other hand, those components that actively are changed in the process of preparation

and contribute to the development of the personality of future counselors – professional competence, determined processes of occurrence of problems in the system of parent-child relations – creative competence. The content of psychological counseling has two main aspects. The first reflects the socio-psychological features of the problems of parent-child relations. The second is the professional-psychological problems of interaction between the counselor and the parents at the consultations.

New behaviors for parents of children with special educational needs are proposed, in particular: preparation (contracting) is a contact aimed at discussing and identifying what parents would like to change. In this phase, it is especially important to find out the essence of the problem and to establish initial relationships: diagnosis (explaining the request and analyzing the problem situation) is a contact aimed at analyzing and synthesizing the facts that underlie the difficulties in parent-child relationships; action planning (reformulation of the problem and goal setting) is a contact aimed at developing strategies and tactics to achieve the necessary changes; implementation is a contact aimed at verifying the correctness and feasibility of proposals considered by a consultant in cooperation with parents; completion is a contact aimed at evaluating the actions taken and their effectiveness.

Keywords: *psychological and pedagogical support, children with special educational needs, preparation, diagnostics, action planning, implementation.*

Сім'я є найважливішим елементом суспільства, і від того, наскільки вона стабільна й успішна, залежить, якою мірою кожен її член ефективно виконує покладені на нього функції і підтримує соціальні та економічні реформи в суспільстві. У результаті глибоких політичних і соціально-економічних перетворень у суспільстві сім'я як соціальний інститут переживає ряд змін. Це пов'язано з трансформацією пріоритетних цінностей на державному рівні і на рівні окремих громадян.

Сучасна психолого-педагогічна практика стикається з посиленням у суспільстві ряду несприятливих тенденцій, які суттєво ускладнюють психічний розвиток і виховання дітей у сім'ях, зокрема в тих, де є діти з особливими освітніми потребами.

Вивчаючи вплив несприятливих тенденцій, що погіршують умови розвитку і виховання дітей, характерних для нашого часу, їх найчастіше пов'язують з дисгармонією сімейних відносин і порушеннями в системі сімейного виховання (В. Григоренко [11], А. Капська [13], О. Карабанова [14], С. Миронова [15], К. Пінюгіна [18], Л. Романовська [20], А. Шевцов [24] та ін.).

У той же час, було б неправомірно недооцінювати значення теоретичної бази та практичного досвіду, який вже накопичено в практичній педагогіці та психології. Загальний підхід до проблеми консультування батьківсько-дитячих відносин розкрито в роботах таких учених, як: І. Березко [5], Ю. Битько [6], О. Буковська [8], С. Васильковська [9], У. Голоднюк [10], Т. Жук [12], О. Оклей-Проданюк [17], К. Роджерс [19], В. Уоллес [23] та ін., де значною мірою визначено постановку і шляхи вирішення конкретних консультативних задач.

Осмилення вказаної проблеми звертає нашу увагу на відсутність у вітчизняній літературі робіт, у яких розкривається перехід від основних методологічних і теоретичних положень до принципів і змісту діяльності фахівця-консультанта при вирішенні різноманітних проблем взаємовідносин батьків у сім'ях з дітьми з особливими освітніми потребами.

Необхідність у вирішенні багатьох психологічних проблем дитинства створює підстави для практичної і теоретичної підготовки фахівців, здатних вирішувати проблеми батьківсько-дитячих відносин та організувати психолого-педагогічну підтримку батьків дітей з особливими освітніми потребами.

Поява страхів у батьків, відсутність уявлень про наявність зв'язку між всією

системою внутрішньосімейних стосунків як в батьківському, так і в подружньому аспектах часто є причиною звернення за консультацією до фахівця. Як правило, цей факт знаходить відображення безпосередньо в скаргах батьків на труднощі в поведінці дітей з особливими освітніми потребами.

Розглядаючи скарги батьків 126 сімей, які звернулися за допомогою в центр психологічної консультації, А. Співаковська класифікувала прояви дезадаптації в дітей [21, с. 71]. У цю класифікацію входять такі прояви дезадаптивної поведінки: впертість, негативізм, амбівалентність до батьків, труднощі контактів з однолітками і дорослими, відмова відвідувати дитячий садок або школу, страхи самотності, темряви, незнайомої обстановки, ревності до інших дітей у сім'ї, підвищена збудливість, підвищена пасивність.

Незважаючи на очевидність зв'язку між особливостями поведінки дитини і всією системою внутрішньосімейних стосунків, які звертаються за допомогою до фахівця на перших зустрічах намагаються обмежуватися розповіддю про таких дітей. У зв'язку з цим, А. Співаковська вказує на те, що в процесі консультування «досить швидко виявляються, іноді навмисно приховувані, а частіше – не цілком усвідомлені мотиви звернення, які, хоча і пов'язані з поведінкою дітей, але виходять за рамки власне проблем дитини і є проблеми, породжені в сімейних відносинах в цілому» [21, с. 72].

При правильній постановці контакту вже під час перших зустрічей поступово окреслюються досить важливі для всієї подальшої роботи мотиви звернення за допомогою.

Психологічний аналіз мотивів звернення дозволив К. Ягнюк дати опис типів цієї, не цілком усвідомленої мотивації.

1. Несвідома мотиваційна формула: «У нас неблагополучна дитина, оскільки ми невмілі батьки». Подібна мотивація постає як в тексті, так і в підтексті розповідей батьків про себе і дитину.
2. Несвідома мотиваційна формула: «Наша дитина неблагополучна, як і наші подружні стосунки». Подібна мотивація прояснюється тоді, коли від розповідей про дітей батьки самотійно і часто непомітно для самих себе переходять до розповіді про свої подружні проблеми.
3. Несвідома мотиваційна формула: «Наша дитина неблагополучна, оскільки в неї погана мати (батько). Про подібну мотивацію можуть свідчити фрагменти висловлювань, відхилення від теми, окремі репліки, посмішки, паузи.
4. «Маніпуляційні мотиви». Така мотивація виникає тоді, коли за декларованим мотивом допомоги дитині і стурбованістю її станом стоять чітко усвідомлені спроби щось змінити у своєму житті, домогтися реальних або психологічних вигащів [26, с. 54–55].

Узагальнення даних, отриманих під час перших зустрічей, дозволяє зробити висновок про полімотивованість звернення за допомогою до фахівця. У цьому сенсі психолог на перших зустрічах працює з гамою почуттів, переживань, думок і оцінок, які більшою мірою визначені ситуаційно і відображають актуальну внутрішньосімейну ситуацію.

Переживання й усвідомлення батьками своєї актуальної внутрішньосімейної ситуації пронизує всі структури сімейних взаємовідносин: емоційну, когнітивну і поведінкову. У сфері емоційного реагування в дорослих на перший план виступають

явища психічної напруженості, підвищеної тривожності і емоційний дискомфорт. У когнітивній сфері найбільш виразно проявляється усвідомлення своєї сімейної ситуації в цілому як неблагополучної, іноді – як фатально невдалої. У поведінковій сфері батьки активно налаштовані на пошук допомоги, спочатку вони намагаються щось змінити самостійно, а в подальшому приходять до стійкого відчуття, що вони потребують зовнішньої допомоги.

Аналіз стану сімей на перших етапах звернення до фахівця-консультанта дозволяє визначити стани, пережиті дітьми, і сімейні кризи, пережиті батьками.

Разом з тим, аналіз причин звернення батьків за консультацією дозволив В. Талановій виокремити типи консультантів, які відрізняються один від одного віком, статтю, соціальним і сімейним станом, матеріальним забезпеченням, структурою цінностей, темпераментом, рівнями домагань і самооцінки:

- 1) тривожні і невпевнені в собі люди, що знаходяться в конфліктній або кризовій ситуації. Для цього типу характерний прояв емоційної нестійкості. Основна причина звернення до консультанта полягає в потребі зняти з себе відповідальність перед проблемами і перекласти її на «компетентну людину»;
- 2) люди, які відчують зниження настрою і активності. Для цього типу характерний прояв труднощів знаходити власні шляхи розв'язання, що сприяють оптимізації взаємин у сім'ї. Основна причина звернення до консультанта полягає в потребі визначити труднощі, що перешкоджають активному управлінню своєю життєдіяльністю;
- 3) люди, які відчують потребу розповісти про наболіле. Основна причина звернення до консультанта полягає в потребі знайти «терплячого, співчуваючого і уважного слухача»;
- 4) люди, впевнені в собі і своїх рішеннях. Основна причина звернення до консультанта полягає в потребі підтвердити правильність прийнятого рішення і переконатися у власній компетентності;
- 5) люди, самовпевнені у своїх рішеннях. Основна причина звернення до консультанта полягає в демонстрації нігілізму, який виявляє категоричність у власних судженнях [22, с. 164–167].

У цілому, різноманітність типів консультацій і мотивів звернення за консультацією, зводиться до основної потреби: бажання людини співвіднести свої бажання («хочу»), можливості («можу», «зумію»), борг і обов'язки («треба»). Усе це різноманіття запитів може бути зведене до чотирьох основних стратегій: бажання змінити ситуацію; бажання змінити себе; бажання вийти з ситуації; бажання адаптуватися до ситуації.

Е. Ейдемільер відзначає, що вивчення стану сім'ї на перших етапах консультування може стати досить складним і важким, оскільки:

- сім'я, будучи соціальною та психологічною системою, включає велику кількість відносин і взаємозв'язків, для формування яких мають значення особистісні особливості членів сім'ї, її соціальне оточення, звичаї, традиції, а також соціально-економічні умови;
- немає єдиного підходу до проблем сім'ї, єдиного розуміння її сутності та структури. Значна кількість шкіл, течій і напрямів з різними підходами до проблеми сімейної діагностики і психотерапії не дозволяє виробити єдину

- теорію, яка могла б стати основою для вивчення сім'ї;
- предметом вивчення сім'ї є та сфера соціального життя, яка схильна до впливу соціальних стереотипів і уявлень. У зв'язку з цим, кожна людина намагається зрозуміти сімейні відносини, враховуючи тільки власний сімейний досвід;
  - дуже багато подій, що відбуваються в сім'ї, для консультанта не розкриваються, що ускладнює виокремлення чітких контурів обставин, що склалися [25, с. 280–281].

На думку К. Роджерса, основними умовами, за яких можливе консультування, є такі: індивід відчуває певну напругу, що виникає внаслідок суперечливих внутрішніх прагнень або в результаті конфлікту між соціальними вимогами і вимогами зовнішнього середовища, з одного боку, та індивідуальними потребами – з іншого; має певну здатність справлятися зі своїми життєвими труднощами; здатний проявляти напругу і конфлікти вербально або іншими засобами; має достатній інтелект, щоб впоратися зі своєю життєвою ситуацією; він досить дорослий для незалежних вчинків або досить молодий, щоб зберегти деяку гнучкість при адаптації [19].

Поряд з названими критеріями консультування, пропонуємо звернути увагу і на умови, необхідні для спільної роботи з батьками і дитиною. На нашу думку, пряме консультування батьків і дитини можливе тоді, коли проблема дитини – у батьківсько-дитячих відносинах; дитина емоційно або територіально все ще залежить від сім'ї; батьки або дитина відчувають потребу в допомозі; дитина здатна виражати свої емоції; дитина не має органічних відхилень.

Вивчаючи безпосередньо батьківсько-дитячі відносини, зазначимо, що дисгармонія сімейних відносин і сімейного виховання створює несприятливий фон для емоційного розвитку дитини і може стати джерелом виникнення преневротичного патохарактерологічного радикала (С. Авдєєва [1], Н. Бугаєць [7], О. Проданюк [17]).

Зупинимося на вихідних теоретичних постулатах консультативної практики допомоги батькам дітей з особливими освітніми потребами.

Згідно з сучасними поглядами консультативної психології, мета консультування полягає у визначенні знань, що містять опис процесу надання систематичної психологічної допомоги, що сприяє актуалізації додаткових можливостей виходу з важкої життєвої ситуації.

Відповідно в теоретичному плані, а саме в розширенні методичного забезпечення консультативної практики допомоги батькам дітей з особливими освітніми потребами, консультативна психологія намагається відповісти на п'ять основних питань: у чому суть процесу, що виникає між людиною, яка опинилася у важкій ситуації, тим, хто звертається за допомогою, і людиною, яка її надає (консультантом); якими мають бути особистісні риси, знання, вміння і установки консультанта; які резерви, внутрішні сили батьків можуть бути актуалізовані під час консультування; які особливості накладає на процес консультування ситуація, що склалася в житті батьків; які прийоми і техніки можуть бути свідомо використані консультантом під час надання допомоги.

Задаючи еталон консультативної практики допомоги батькам дітей з особливими освітніми потребами, консультант має приділяти пильну увагу прообразу майбутнього розвитку взаємин між дитиною і сім'єю. Сформований у психології

принцип корекції «згори вниз» вимагає поставити в центр уваги «завтрашній день розвитку». Упровадження цього принципу передбачає, по-перше, цілеспрямоване формування психологічних новоутворень, що становлять сутнісну характеристику віку дитини (активний вплив на генезу й становлення психологічних новоутворень), по-друге, активне формування того, що повинно бути досягнуто сім'єю в найближчій перспективі, відповідно до вимог оптимізації батьківсько-дитячих відносин.

Сказане робить очевидним те, що при консультуванні з проблем батьківсько-дитячих відносин не можна обмежуватися терміновими потребами і запитами. Кожне з поставлених завдань консультування має осмислюватися в перспективному контексті і працювати не тільки на зміну сьогодення, а й майбутнього.

При неадекватності батьківських установок, бесіда консультанта повинна бути побудована так, щоб запобігти спотвореному сприйняттю батьками картини аномального розвитку дитини і спробувати змінити помилкові стереотипи виховання, засвоєні батьками раніше.

Попередня оцінка ситуації повинна привести до стислого формулювання проблеми, що дозволяє ідентифікувати основні цілі консультації. Відповідно при постановці мети необхідно дотримуватись таких вимог: постановка мети – співпраця, у якій беруть участь консультант і батьки. Отримана згода у визначенні мети дозволить обом сторонам поглиблено зрозуміти проблему; сформульована мета повинна відповідати ресурсам батьків, можливостям консультанта, а також договірними зобов'язаннями; сформульована мета повинна визначати конкретні результати і підсумковий успіх процесу консультації; добре продумані цілі визначають тимчасові рамки і крайні терміни їх досягнення, а також передбачають перешкоди і бар'єри, які загрожують їх реалізації.

Визначаючи сутність постановки мети, В. Уоллес відзначає, «якщо цілі сформулювати чітко, розбити на досяжні завдання і якщо є умови для їх досягнення, то вони можуть бути вимірні» [23, с. 132].

У зв'язку з цим можна говорити про наявність ключової ідеї, що об'єднує майже всі наявні в консультативній практиці підходи – прагнення допомогти розвитку особистості шляхом зміни і трансформації людського «Я».

Згідно з сучасними поглядами (О. Мілейко [2], Н. Апетик [3], Р. Бандура [4], Ю. Мушка [16], А. Співаковська [21]), в консультуванні можна виокремити такі загальні завдання, які об'єднують різні за напрямками і змістом методичні положення: дослідження психологічних проблем батьків і надання допомоги в їх вирішенні; вивчення психологічних закономірностей, механізмів та ефективних способів міжособистісної взаємодії між батьками і дітьми для створення основи ефективного й гармонійного спілкування з оточуючими людьми; розвиток самосвідомості батьків для зміни або попередження емоційних порушень на основі внутрішніх і поведінкових змін.

Опрацювання та інтеграція цих завдань повинна вибудовуватися не як просте тренування умінь і навичок, не як окремі вправи з удосконалення взаємовідносин між консультантом і клієнтом, батьком і дитиною, а як цілісна осмислена діяльність, що вивчає й уточнює розуміння і відстеження результатів психологічного консультування в практичній діяльності консультанта, де метою є полегшення процесу вирішення організаційних і практичних проблем.

При виділенні змін у ставленні батьків і дітей консультанту варто враховувати,

що отримані результати носять двоякий характер. По-перше, вони можуть бути як зворотнім зв'язком, що свідчить про ефективність роботи, яку не треба інтерпретувати для батьків і дітей. По-друге, вони можуть бути новими способами дій та формами поведінки, новими цілями та планами, новими відносинами і емоціями, які важливо донести до усвідомлення батьків і дітей.

На нашу думку, складність роботи консультанта зумовлена тим, що предметом психологічної роботи є внутрішній світ людини, який не піддається однозначній об'єктивізації, матеріальній структуризації і вимірюванню. Відповідно, і результат психологічної роботи – зміна у внутрішньому психологічному світі, яку важко об'єктивізувати, зафіксувати і виміряти. У зв'язку з цим, важливо відзначити, що консультанту необхідно володіти способами і прийомами спостереження, що дозволяють відслідковувати зміни, які відбуваються.

Головною особливістю відстеження результатів є вміння консультанта: отримати зворотній зв'язок від вироблених дій; оцінювати характер і спрямованість змін, що ведуть до поставленої мети; допомагати клієнту розуміти власні зміни.

Представлені вміння О. Карабанова пропонує розглядати в чотирьох аспектах: мотиваційно-смісловому (чого хоче людина) – зміна бажань, сенсу, цілей, ставлення до чого-небудь, до себе та ін.; операційному (що вона може) – зміна поведінки, дій, стереотипів; емоційно-енергетичному (як вона реагує, чи має сили) – зміна ступеня напруженості, занепокоєння, почуттів, емоцій, відносини до своїх можливостей; інформаційно-когнітивному (що вона знає) – зміна уявлень, міркувань з приводу чого-небудь [14, с. 9–10].

Наявність психологічних причин індивідуального опору в батьків і дітей, таких як відсутність переконаності в необхідності змінюватися, невдоволення змінами, бажання уникнути несподіванок, страх перед невідомістю і можливою невдачею, ініціює консультанта враховувати в процесі консультування такі фактори: характер допустимих змін; темп змін (разовий, поступовий, фундаментальний); час для змін; готовність батьків до змін; рівень вольової саморегуляції.

Великий і різноманітний набір методичних засобів, що відповідають специфічним завданням консультування з проблем психолого-педагогічної підтримки батьків дітей з особливими освітніми потребами, дає змогу консультанту вивчити зміст проблеми, ступінь інтенсивності її впливу на їх поведінку, а також виявити основний аспект порушень. До методичних засобів належать: спостереження, бесіда, експериментально-психологічні методики, тести й опитувальники, проби на спільну діяльність дорослого й дитини, різнобічний аналіз психічного розвитку дитини (анамнез), вивчення медичної документації дитини (Н. Апетик [3], Р. Бандура [4], Ю. Битько [6], С. Васильковська [9], У. Голоднюк [10], Т. Жук [12], А. Капська [13], О. Мілейко [2], Ю. Мушка [16], К. Пінюгіна [18], О. Проданюк [17], Л. Романовська [20], А. Шевцов [24]).

На думку цих авторів, аналіз кожного конкретного випадку є об'ємною роботою, що вимагає певної організації. Це пояснюється насамперед тим, що оперування словами батьків і відсутність можливості за короткий період часу скласти власне уявлення про дитину, ситуації її розвитку мимоволі дезорганізовує розуміння істинних причин труднощів у відносинах батьків та дітей з особливими освітніми потребами, які звернулися до консультанта.

У зв'язку з цим, на думку науковців, вивчення порушень батьківсько-дитячих відносин, має проходити послідовно, шляхом «нанизування» таких етапів:

- 1) аналіз інформації, отриманої в первинній бесіді з батьками, а також наявних відомостей від лікарів, педагогів або інших зацікавлених у дитині осіб;
- 2) бесіда з батьками, спрямована на отримання відомостей про попередні етапи розвитку дитини, її здоров'я, сімейні відносини і обставини соціально-побутового плану;
- 3) відомості про стан здоров'я (на момент обстеження);
- 4) спостереження за батьківсько-дитячими відносинами під час консультування;
- 5) експериментально-психологічне обстеження – сукупний аналіз усіх отриманих матеріалів.

Важливим доповненням до вивчення порушень батьківсько-дитячих відносин служать аналіз продуктів діяльності дитини (малюнки, вироби, предмети захопленя), а також результати вивчення особистостей батьків.

Відповідно до загальної схеми психологічного консультування отримані відомості групуються в чотири розділи:

1. Інформація про історію розвитку дитини та стан її здоров'я.
2. Відомості про особливості соціальної обстановки, у якій зростає дитина (сім'я, колектив однолітків у дитячому садку, школі або інших відвідуваних установах).
3. Особливості поведінки батьків і дитини безпосередньо в період консультування і в сім'ї.
4. Диференційована характеристика розвитку пізнавальної, емоційно-особистісної сфер батьків і дитини.

На основі отриманої інформації консультант повинен дати загальну оцінку рівня розвитку дитини з особливими освітніми потребами, описати суть труднощів батьківсько-дитячих відносин, оцінивши ступінь їх глибини, виокремити чинники, пов'язані з появою зазначених труднощів, визначити сфери впливу на усунення або ослаблення гостроти проблеми.

З огляду на значимість правильної побудови консультування В. Таланов конкретизував формальні фази діяльності консультанта: послідовність виявлення проблеми – діагноз – аналіз фактів – план втручання – втручання у вигляді консультування – оцінка результатів спільної діяльності консультанта і клієнта [22].

У цій динаміці відображена суть процесу консультування, який передбачає трансформацію зовнішніх соціальних значень у власні структури особистості. Представлена схема консультування створює особливу атмосферу, що сприяє формуванню нових форм поведінки у батьків дітей з особливими освітніми потребами, зокрема:

- підготовка (укладення контракту) – це контакт, спрямований на обговорення та виявлення того, що батьки хотіли б змінити. У цій фазі особливо важливо з'ясувати суть проблеми і встановити початкові взаємини;
- діагностика (пояснення запиту й аналіз проблемної ситуації) – це контакт, спрямований на аналіз і синтез фактів, що лежать в основі формування труднощів у взаєминах між батьками і дитиною;
- планування дій (переформулювання проблеми і постановка мети) – це

контакт, спрямований на розробку стратегії і тактики для досягнення необхідних змін;

- впровадження – це контакт, спрямований на перевірку правильності та здійсненності пропозицій, розглянутих консультантом у співпраці з батьками;
- завершення – це контакт, спрямований на оцінку вироблених дій і їх результативності.

У цілому, під час консультування можна спостерігати проходження батьками дітей з особливими освітніми потребами таких етапів:

1. «Мене не влаштовує, як ідуть справи зараз» (п/етапи: формулювання запиту до консультанта, до себе, до оточуючих; оцінка своїх почуттів, думок, дій, розподіл відповідальності).
2. «Те, що мене б більше влаштувало, це ...» (п/етапи: аналіз і обговорення альтернатив; укладення контракту; планування можливих змін).
3. «Щоб досягти цього, мені необхідно ...» (п/етапи: вироблення плану дій, прийняття рішень; збір необхідної інформації; навчання і закріплення нових умінь і навичок).

У результаті консультування консультант повинен навчити батьків розпізнавати мотиви поведінки дитини. На думку О. Карабанової, це допомагає батькам краще усвідомити свої власні труднощі і, отже, долати негативні наслідки виховання [14, с. 7].

Разом з тим, принципово важливо відзначити, що поряд з індивідуальним консультуванням існують і групові форми психолого-педагогічної підтримки батьків, а саме:

1. Батьківські збори. Цей вид роботи, поширений в освітніх установах, дозволяє стимулювати інтерес батьків до проблем виховання дітей та підлітків. Ефективність батьківських зборів залежить від пропонованої теми і від рівня підготовки фахівців. У психолого-педагогічній літературі подано пропозицію завершувати батьківські збори конкретними рекомендаціями, які будуть зрозумілі батькам.
2. Семінари-практикуми. Цей вид роботи передбачає проведення тематичних консультацій для батьків з актуальних проблем. У цій тематиці фахівець розкриває технології, що сприяють психологізації свідомості в батьків.
3. Батьківські тренінги. Цей вид роботи сприяє оптимізації батьківсько-дитячих відносин, дає змогу підтримувати процес «дозрівання» особистості в сенсі розвитку духовного потенціалу, усувати симптоми емоційних переживань, інтерперсональних і інтрапсихічних конфліктів, навчати батьків новим методам міжособистісного дослідження і взаємодії з дітьми, виробляти в них навички співпраці.
4. «Школа молодого батька». Цей вид роботи, що включає в себе всі вищезазвані аспекти практичної діяльності консультанта, спрямований на підвищення батьківської компетентності та соціально-педагогічної грамотності.

При всьому різноманітті форм психолого-педагогічної підтримки батьків, фахівцеві-консультанту необхідно оперувати такими принципами: систематичність проведення; цільове планування заходів; тематичний зв'язок з батьківськими запитаними; орієнтація на кінцеву мету; врахування соціально-психологічних установок батьків.

Загалом у консультуванні з питань батьківських відносин з дітьми з особливими освітніми потребами доцільно виокремити три напрями:

1. Підвищення соціально-психологічної компетентності батьків за допомогою навчання їх навичкам спілкування і вирішення конфліктних ситуацій з дітьми з особливими освітніми потребами.
2. Психологічна допомога членам сім'ї, яка включає діагностику внутрішньо-сімейної ситуації і роботу з її зміни.
3. Психотерапевтична робота, де головним об'єктом впливу стає сфера свідомості батьків, система стереотипів, що склалися, форми взаємодії в родині.

Аналізуючи сутність і зміст консультування з питань батьківських відносин з дітьми з особливими освітніми потребами, представлених у роботах гуманістичної і психоаналітичної психології (К. Роджерс, Х. Джайнотт, А. Фабер та ін.), ми визначили, що ефективна комунікація з дитиною ґрунтується на «трьох китах»: безумовне прийняття; визнання того, що дитина відчуває; надання їй можливості вибрати.

Відповідно до цього погляду, перший крок, який може і повинен зробити назустріч дитині дорослий – це прийняти її і приєднатися до неї. Другий – створити досвід справді людських відносин з дитиною, зрозуміти її внутрішній світ і створити досвід «корекційної турботи».

Отже, змістом консультування стає психологічний супровід батьків у складні періоди взаємин із дитиною з особливими освітніми потребами. Залежно від ситуації цілями консультування можуть стати ті чи ті зміни поведінки і самосвідомості. Формування продуктивного ставлення батьків до дитини, прийняття її проявів, повернення віри у свої сили і бажання долати труднощі, відновлення зруйнованих зв'язків і відповідальності членів сім'ї один перед одним стає професійною інтенцією психологічного змісту консультації. Психологічне консультування постає цілісною системою, яка розгортається як динамічний процес у часі й особистісному просторі всіх учасників консультації. Цей процес консультативного супроводу включає три стадії: усвідомлення зовнішніх і внутрішніх причин кризи; реконструкція ціннісного ставлення; оволодіння необхідною життєвою стратегією і тактикою поведінки.

Не менш важливим аспектом у консультуванні з проблеми батьківських відносин з дітьми з особливими освітніми потребами є здатність консультанта аналізувати кожен конфліктну ситуацію, тобто дивитися і допомагати батькові чи матері бачити те, що трапилося, очима і дорослого, і дитини.

На основі психолого-педагогічних досліджень, висвітлено концептуальні підходи до розгляду практичних і теоретичних знань і умінь, що стосуються нормалізації мікросоціального середовища (сім'ї). Розкрито необхідність підготовки фахівців, здатних надавати психологічну допомогу батькам та їхнім дітям, які відчувають складності в міжособистісних стосунках, та структуру їх готовності до цієї роботи – особистісну, професійну та творчу компетентності. Показано два аспекти психологічного консультування: соціально-психологічні особливості проблем батьківсько-дитячих відносин та професійно-психологічні проблеми взаємодії консультанта і батьків на консультаціях. Запропоновані нові форми поведінки для батьків дітей з особливими освітніми потребами, зокрема: підготовка (укладення контракту), діагностика, планування дій, упровадження, завершення.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розкритті особливостей роботи психолога із дітьми з особливими освітніми потребами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеева С. О. Підготовка майбутніх психологів до професійної діяльності в умовах іклюзивної освіти. *Соціально-психологічні ресурси освітніх організацій: досвід, сучасність, перспективи*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 16–18 жовт. 2013 р.). Запоріжжя, 2013. URL: http://sites.znu.edu.ua/sprconf/2013pdf/avdeeva_4.pdf (дата звернення: 08.09.2018).
2. Актуальні питання соціалізації дітей із особливими освітніми потребами: інструктивно-методичний лист / уклад. О. О. Мілейко. Миколаїв: ОІППО, 2017. 32 с.
3. Апетик Н. М. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу Я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями: підручник. Чернівці: Рута, 2000. 41 с.
4. Бандура Р. В. Психолого-педагогічна корекція поведінки важковиховуваних підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2010. № 3. С. 43–46.
5. Березко І. В. Сімейна психологічна консультація: можливості та проблеми. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка*. 2001. Т. III, Ч. 4. С. 16–20.
6. Битько Ю. А. З досвіду психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. *Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами: стан упровадження в Черкаській області* / уклад. І. М. Литвин. Черкаси, 2016. С. 43–45.
7. Бугаєць Н. А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів до роботи з сім'єю учня: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2002. 18 с.
8. Буковська О. О. Напрямки психологічної допомоги сім'ям, які виховують дитину з особливими потребами. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2013. Вип. 114. С. 12–16.
9. Васильковська С. І., Жук Т. В., Ілляшенко Т. Д. та ін. Психолого-педагогічний супровід сім'ї у роботі психолого-медико-педагогічних консультацій / за ред. А. Г. Обухівської. Київ: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2015. 66 с.
10. Голоднюк У. М. Взаємодія сім'ї та корекційних педагогів під час навчально-виховного процесу дітей з порушенням психофізичного розвитку. *Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами: стан упровадження в Черкаській області* / уклад. І. М. Литвин. Черкаси, 2016. С. 66–71.
11. Григоренко В. Г. Співпраця батьків дитини, яка має порушення слухової функції, із педагогами навчально-виховного закладу. *Інклюзивна освіта для дітей з особливими освітніми потребами: стан упровадження в Черкаській області* / уклад. І. М. Литвин. Черкаси, 2016. С. 54–60.
12. Жук Т. В., Ілляшенко Т. Д., Луценко І. В. та ін. Консультативно-діагностичний супровід дітей з особливими освітніми потребами в діяльності психолого-медико-педагогічних консультацій / за ред. А. Г. Обухівської. К.: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2016. 247 с.
13. Капська А. Й., Пеша І. В. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 232 с.
14. Карабанова О. А. Психология семейных отношений: учебн. пособие. Самара: СИОКПП, 2001. 122 с.
15. Миронова С. П. Робота фахівців з сім'ями, які виховують дітей з особливими освітніми потребами. *Актуальні питання корекційної освіти. Серія: Педагогічні науки*. 2017. Вип. 9. URL: <http://aqce.com.ua/download/publications/294/177.docx> (дата звернення: 08.09.2018).
16. Мушка Ю. Підготовка до школи дітей з особливими потребами в умовах сім'ї: поради батькам. К.: Науковий світ, 2005. 219 с.
17. Оклеї-Проданюк О. В., Собкова С. І. Організація роботи практичного психолога з сім'ями дітей у закладах інтернатного типу. *Науково-методичний вісник ОІППО. Серія: Психологічна служба*. 2008. Вип. 6. С. 185–186.
18. Пінюгіна К. О. Психологічна характеристика особистості батьків, які мають дітей з особливостями психофізичного розвитку. *Формування готовності педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання*: тематич. зб. наук. пр. / упоряд. А. А. Волосюк, Н. А. Басараба, С. С. Козловська; за ред. А. О. Лавренчука. Рівне: РОІППО, 2014. С. 71–78.
19. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Новейшие подходы в области практической работы: монография. М.: Эксмо-Пресс, 2000. 302 с.
20. Романовська Л. Особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з різними типами сімей. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2013. Вип. 674. С. 137–145.

21. Спиваковская А. С. Профилактика детских неврозов. Комплексная и психологическая коррекция. М., 1998. 198 с.
22. Таланов В. Л., Малкина-Пых И. Г. Справочник практического психолога. СПб.: Сова; М.: ЭКСМО, 2004. 528 с.
23. Уоллес В., Холл Д. Психологическая консультация. СПб.: Питер, 2003. 544 с.
24. Шевцов А. Г., Романенко О. В., Ханзерук Л. О., Чеботарьова О. В. Сім'я і дитина в умовах інклюзивної освіти. К.: Слово, 2013. 112 с.
25. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. В. Психология и психотерапия семьи. СПб.: Питер, 1999. 656 с.
26. Ягнюк К. В. Принципы проведения первичной консультации. *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2000. № 2. С. 142–158.

REFERENCES

1. Avdieieva, S. O. (2013). Pidhotovka maibutnikh psykholohiv do profesiinoi diialnosti v umovakh ikliuzyvnoi osvity. *Sotsialno-psykholohichni resursy osvity orhanizatsii: dosvid, suchasnist, perspektyvu: proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Zaporizhzhia, URL: http://sites.znu.edu.ua/sppconf/2013pdf/avdeeva_4.pdf [in Ukrainian].
2. Aktualni pytannia sotsializatsii ditei iz osoblyvymy osvitnimy potrebamy: instruktyvno-metodychnyi lyst (2017). O. O. Milieiko (Ed.). Mykolaiv: OIPPO [in Ukrainian].
3. Apetyk, N. M. (2000). Psykhokorektsiini tekhniki yak zasib formuvannia adekvatnoho obrazu Ya i samorehuliatcii nepovnotlitnikh z povedinkovymy deviatiiamy. Chernivtsi: Ruta [in Ukrainian].
4. Bandura, R. V. (2010). Psykholoho-pedahohichna korektsiia povedinky vazhkovykhovuvanykh pidlitkiv. *Nova pedahohichna dumka*, 3, 43–46 [in Ukrainian].
5. Berezko, I. V. (2001). Simeina psykholohichna konsultatsiia: mozhlyvosti ta problemy. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka*, III, 4, 16–20 [in Ukrainian].
6. Bytko, Yu. A. (2016). Z dosvidu psykholoho-pedahohichnoho suprovodu ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. *Inklyuzyvna osvita dlia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: stan uprovadzhennia v Cherkaskii oblasti*, 43–45 [in Ukrainian].
7. Buhaiets, N. A. (2002). Profesiino-pedahohichna pidhotovka maibutnikh uchyteliv do roboty z sim'ieiu uchnia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Bukovska, O. O. (2013). Napriamky psykholohichnoi dopomohy sim'iam, yaki vykhovuiut dytynu z osoblyvymy potrebamy. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky*, 114, 12–16 [in Ukrainian].
9. Vasylykovska, S. I., Zhuk, T. V., Illiashenko, T. D. ta in. (2015). Psykholoho-pedahohichnyi suprovid sim'i u roboti psykholoho-medyyko-pedahohichnykh konsultatsii. A. H. Obukhivskoi (Ed.). Kyiv: Ukrainskyi NMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty [in Ukrainian].
10. Holodniuk, U. M. (2016). Vzaiemodii sim'i ta korektsiinykh pedahohiv pid chas navchalno-vykhovnoho protsesu ditei z porushenniam psykhofizychnoho rozvytku. *Inklyuzyvna osvita dlia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: stan uprovadzhennia v Cherkaskii oblasti*, 66–71 [in Ukrainian].
11. Hryhorenko, V. H. (2016). Spivpratsia batkiv dytyny, yaka maie porushennia slukhovoii funktsii iz pedahohamy navchalno-vykhovnoho zakladu. *Inklyuzyvna osvita dlia ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy: stan uprovadzhennia v Cherkaskii oblasti*. I. M. Lytvyn (Ed.). Cherkasy, 54–60 [in Ukrainian].
12. Zhuk, T. V., Illiashenko, T. D., Lutsenko, I. V. ta in. (2016). Konsultatyvno-diahnostychnyi suprovid ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy v diialnosti psykholoho-medyyko-pedahohichnykh konsultatsii. A. H. Obukhivskoi (Ed.). Kyiv: UNMTs praktychnoi psykholohii i sotsialnoi roboty [in Ukrainian].
13. Kapska, A. Y., Pesha, I. V. (2012). Sotsialnyi suprovid riznykh katehoriu simeu ta ditei. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
14. Karabanova, O. A. (2001). Psikhologiya semeinykh otnosheniy. Samara: SYOKPP [in Ukrainian].
15. Myronova, S. (2017). Robota fakhivtsiv z sim'iamy, yaki vykhovuiut ditei z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity. Serii: Pedahohichni nauky, Issue 9*. URL: <http://aqce.com.ua/download/publications/294/177.docx> [in Ukrainian].
16. Mushka, Yu. (2005). Pidhotovka do shkoly ditei z osoblyvymy potrebamy v umovakh sim'i: porady batkam. Kyiv: Naukovyi svit [in Ukrainian].
17. Oklei-Prodaniuk, O. V., Sobkova, S. I. (2008). Orhanizatsiia roboty praktychnoho psykholoha z sim'iamy ditei v zakladakh internatnoho typu. *Naukovo-metodychnyi visnyk OIPPO. Serii: Psykholohichna sluzhba*,

- 6, 185–186 [in Ukrainian].
18. Piniuhina, K. O. (2014). Psykholohichna kharakterystyka osobystosti batkiv, yaki maiut ditei z osoblyvostiamy psykhofizychnoho rozvytku. *Formuvannia hotovnosti pedahohichnykh pratsivnykiv do roboty z ditmy z osoblyvymy potrebamy v umovakh inkliuzyvnoho navchannia*. A. O. Lavrenchuka (Ed.). Rivne: ROIPPO, 71–78 [in Ukrainian].
  19. Rodzhers, K. (2000). Konsultirovaniye i psikhoterapiya. Noveishiye podkhody v oblasti prakticheskoi raboty. M.: Eksmo-Press [in Russian].
  20. Romanovska, L. (2013). Osoblyvosti pidhotovky maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv do roboty z riznymy typamy simej. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Seriya: Pedahohika ta psykholohiia, Issue 674, 137–145* [in Ukrainian].
  21. Spivakovskaia, A. S. (1998). Profilaktika detskikh nevrozov. Kompleksnaia i psikhologicheskaya korrektsiia. M. [in Russian].
  22. Talanov, V. L., Malkyna-Pykh, Y. H. (2004). Spravochnik prakticheskogo psykhologa. SPb.: Sova; M.: EKSMO [in Russian].
  23. Uolles, V., Khol, D. (2003). Psikhologicheskaya konsultatsiia. SPb.: Piter [in Russian].
  24. Shevtsov, A. H., Romanenko, O. V., Khanzeruk, L. O., Chebotarova, O. V. (2013). Sim'ia i dytna v umovakh inkliuzyvnoi osvity. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
  25. Eidemiller, A. H., Yustitskis, V. V. (1999). Psikhologiya y psikhoterapiya semi. SPb.: Piter [in Russian].
  26. Yagniuk, K. V. (2000). Printsipy provedeniya pervychnoi konsultatsii. *Zhurnal prakticheskoi psikhologii i psikhoanaliza, 2, 142–158* [in Russian].